

DE GROTE SPRONG VOORWAARTS

De SDAP in 1919: van nul naar zes gemeenteraadszetels

Jan H. Kompagnie

Kiesrecht

Dit jaar is het precies honderd jaar geleden dat in Gouda een afdeling werd opgericht van de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij, kortweg SDAP genaamd. Dat betekende niet, dat de stem van de sociaal-democraten vanaf dat moment ook daadwerkelijk in de Goudse gemeenteraad werd gehoord. Vanaf 1900 deed de partij pogingen in de raad te komen, maar slaagde daar lange tijd maar niet in, wat mede van doen had met het districtenstelsel, dat pas in 1917 vervangen werd door het stelsel van evenredige vertegenwoordiging. Dat laatste stelsel, tot op heden in ons land van kracht, gaf een veel betere afspiegeling van het werkelijke politieke krachtenveld weer dan het districtenstelsel, waarbij per district één vertegenwoordiger werd afgevaardigd, een systeem dat thans nog in Groot-Brittannië van kracht is.

Dat het sociaal-democratische geluid onhoorbaar bleef in de vertegenwoordigende organen had evenwel ook alles te maken met het kiesstelsel. Vanaf het midden der 19de eeuw mochten weliswaar sommige mensen stemmen, maar dat waren dan alleen bemiddelde, aanzienlijke en ontwikkelde mannen, die geacht werden te weten wat dienstig was voor het algemeen belang, hetgeen niet zelden samenviel met wat goed was voor henzelf. Langzamerhand werd in de loop der eeuw het kiesrecht tot de lagere sociale klassen uitgebreid.

Tegelijk met het stelsel van de evenredige vertegenwoordiging werd in 1917 ook het algemeen mannenkiesrecht van kracht en werd overeengekomen dat geregeld zou worden dat ook vrouwen het kiesrecht zouden krijgen, waarmee dan het algemeen kiesrecht een feit zou zijn. En zo kreeg de democratie steeds meer gestalte, wat sommige personen uit met name liberale kring sterk betreurden, omdat de *grandeur* van bijvoorbeeld het raadslidmaatschap een stuk minder werd nu zij naast zich metseleers, timmerlieden en drukkers moesten dulden.

Elert van der Werf: de eerste sociaal-democraat in de Goudse raad

Als aan mensen van buiten Gouda wordt gevraagd welke politieke partij de meeste zetels in de gemeenteraad heeft, wordt eerder gedacht aan een partij van protestants-orthodoxe origine dan aan de sociaal-democratische partij. Toch heeft in Gouda van 1919 af tot nu aan toe de

SDAP en later de Partij van de Arbeid, die gemakshalve hier maar wordt gezien als voortzetting van de SDAP, de meeste zetels in de raad gehad.

In 1919 werden dan weliswaar voor het eerst verkiezingen gehouden onder het algemeen mannenkiesrecht en met het stelsel van de evenredige vertegenwoordiging, dat wil niet zeggen dat toen ook de allereerste vertegenwoordiger van sociaal-democratische huize in de raad kwam. Vier jaar eerder, in 1915, was dat al Elert van der Werf geweest, die in de nieuwgekozen raad die voor het eerst op 27 augustus 1915 bijeenkwam, zitting had en die op die dag de beloften aflegde. Van der Werf werd op 24 december 1874 in Sneek geboren en was werkzaam bij de Plateelbakkerij 'Zuid-Holland', ook Plazuïd genaamd, in de periode 1897 tot 1924. In dat laatste jaar overleed hij. Hij was bij de Plazuïd chef op de mannenzaal en bracht het zelfs tot bedrijfsleider, wat opmerkelijk was voor iemand die bekend stond als een overtuigde SDAP'er en wiens directeur, Willem A.

Elert van der Werf (1917).

Hoyn, rooms-katholiek was. Ook volgens Plazuid-werknemer Karel van der Heuvel was dat inderdaad 'voor die tijd . . . een hele rare zaak'. Mensen, die met Van der Werf hadden samengewerkt, karakteriseerden hem als een sociaal bewogen man. Maar na twee jaar verdween Van der Werf alweer uit de raad, uitgeluid op 4 september door loco-burgemeester A.J. IJsselstijn.

1-meiviering

Bij de verkiezingen in 1918 voor de Tweede Kamer stemden in Gouda 1406 mensen op de SDAP, wat volgens SDAP-penningmeester B. Sterk 'een heerlijke verkiezingsuitslag' was. Hij had al uitgerekend dat dat bij gemeenteraadverkiezingen zou neerkomen op vijf raadszetels, hetgeen mooi zou zijn om waar te wezen.

In maart 1919 kwam 'bij, het partij secretariaat een brief binnen van het ministerie van Binnenlandse Zaken over de gemeenteraadsverkiezingen, die vóór 25 mei behoorden plaats te vinden. De voorkeur in Gouda ging uit naar 19 mei als verkiezingsdag.

Maar eerst was er nog de 1-meiviering. De *Goudsche Courant* meldde enige weken daarvoor dat 'de Hoofdbesturen van de Vakbonden die aangesloten zijn bij het NVV hebben besloten aan de viering van den 1 Mei dag het karakter van verzet en strijd te geven en op dien dag het werk neer te leggen om door deze daad het karakter en den wil van het proletariaat tot uiting te doen komen'. In dezelfde krant stond een groot verslag van het landelijke Congres van de SDAP met ondermeer de aankondiging van de viering van het 25-jarig jubileum van de SDAP op 26 augustus 1919. Op 1 mei mocht er ook gedemonstreerd worden, 's avonds om half acht, en werd een feestavond aangekondigd op zondag 4 mei in 'Kunstmin', waarbij het Tweede-Kamerlid J. ter Laan als feestredenaar zou optreden. Ook de Arbeiderszangvereniging 'Kunst en Strijd' onder de leiding van haar dirigent O.W. de Nobel zou van de partij zijn, en 'Toneelvereniging "Morgenrood"' zou de schets '1 Mei' van Herman Heijermans opvoeren.

Dit alles geschiedde inderdaad, zonder dat een wanklank werd gehoord. 'De 1 Mei dag is hier kalm voorbijgegaan', meldde de *Goudsche Courant*, die verder melding maakte van de bijdrage van de 'Arbeidersmuziekvereniging "De Pionier"', die de lange optocht met opwekkende marsmuziek begeleidde. F.L.J. Lafeber ontbond de stoet in het Houtmansplantsoen.

Op zondagavond 4 mei werd het eigenlijke 1-meifeest gehouden, waarvoor de belangstelling

zo groot was dat velen niet naar binnen konden. Voor de teleurgestelden werd de zondag daarop het feest herhaald.

Oplopende spanning

Alom werd door de SDAP-leden voor de raadsverkiezingen van 19 mei 1919 een grote inzet getoond. Veel propaganda werd bedreven, colporteurs deden hun uiterste best, er werd indringend ingeprept op de mensen, vergaderingen en optochten werden georganiseerd. De partijleden waren in zoverre optimistisch, dat het al wel gek moest lopen, wilde geen enkele sociaal-democraat in de raad komen, daar dankzij het algemeen (mannen)kiesrecht en het evenredigheidsstelsel ook de minder draagkrachtigen inbreng kregen in de samenstelling van de gemeenteraad. Ook bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer en de Provinciale Staten was gebleken dat met name door het stelsel van de evenredige vertegenwoordiging er soms ongedachte uitslagen uit de stembus kwamen.

De spanning in het Goudse SDAP-milieu was om te snijden. Het kon nu toch bijna niet meer misgaan, veronderstelden de Goudse SDAP'ers hoopvol, immers: het ledental was drastisch gegroeid, bij de verkiezingen van 1918 was de SDAP de grootste partij gebleken en alles wat in hun vermogen was hadden ze aangewend om tot een goed resultaat te komen. Er moest en zou nu geogost worden.

De sprong

Op 19 mei waren er dan de gemeenteraadsverkiezingen. De kiezers konden die dag van acht uur 's morgens tot vijf uur 's middags in de stemhokjes terecht. Er waren in Gouda zeven kandidatenlijsten, en voor de negentien zetels in de raad stonden 52 kandidaten gereed.

De propagandisten van de rooms-katholieke partij hadden in de vroege morgen van de verkiezingsdag op tal van plaatsen miniatuurbiljetjes aangebracht. De antirevolutionairen reden met een reclamewagen rond. De Liberale Unie formeerde een stoet met reclamedoeken en de SDAP-aanhangers reden per rijwiel rond om hun kandidaten bekendheid, te geven. En 'wie van de potentiële sociaal-democratische kiezers nog weifelmoedigheid over zijn stemgedrag kende, kon zich laven aan een voorstelling in bioscoop 'Gouda Vooruit', waar de film *Kapitaal en Arbeid* werd gedraaid, die in de krant omschreven werd als 'een groote sociale tendenz film'.

Vanaf vijf uur 's middags werden de stemmen geteld. En: de resultaten waren inderdaad verrassend.

Uitslag:	Zetels:	Stemmen:
SDAP:	6 [0]	1629 stemmen
RK-Kiesver. :	5 [2]	1275 stemmen
Unie Lib.:	4 [10]	947 stemmen
A.R.:	3 [7]	991 stemmen
Chr.Soc.:	1 [0]	195 stemmen
Vrijz.Dem.:		94 stemmen
M. de Vooy's-de Lange:		71 stemmen

Totaal 5202' stemmen

Nu bleek dus dat de SDAP van nul op zes zetels was gekomen. De zesman-sterke fractie ging bestaan uit de volgende raadsleden: W. Sanders, L. Overhand J. Oudshoorn, F.L.J. Lafeber, W. van Hoorn en P.J. de Heus, De laatste werd in december 1919 reeds vervangen door B. Sterk. Voorts zaten er in de raad na deze verkiezingen vier (Unie-)liberalen, die voorheen tien zetels hadden gehad, vijf rooms-katholieken, drie antirevolutionairen en een christen-socialist. Links (waartoe ook de liberalen werden gerekend) had nu tien zetels, rechts (de kerkelijken) acht. Over de plek van de ene christen-socialist bestond geen eenstemmigheid. Met haar zes zetels was de SDAP zo in één keer de grootste fractie geworden.

De liberaal-gezinde *Goudsche Courant* was verbijsterd. In een redactioneel commentaar gaf ze een dag na de verkiezingen uiting aan haar 'verbazing en teleurstelling'. 'Wij staan door den uitslag van gisteren voor deze merkwaardige situatie in den Raad, dat de partij, die daarin thans in 't geheel niet was vertegenwoordigd, nu als sterkste groep naar voren komt'. De krant was vooral ook teleurgesteld over het feit dat de Unie-liberale partij niet meer dan vier zetels had behaald. 'Kon zij tot heden optreden als leidende partij, thans zal de mogelijkheid niet zijn uitgesloten, dat zij bijwijlen het karakter van oppositie-partij zal hebben aan te nemen'. Met leedwezen moest de krant aanzien dat door de verkiezingen nu een koekebakker, een typograaf en een secretaris van de Fabrieksarbeidersbond in den raad zitting gingen nemen, waardoor, daar twijfelde ze niet aan, het niveau van de gemeenteraad kwalitatief achteruit ging.

Prompt werd nu de vraag actueel of de partij het dan ook niet aan haar stand verplicht was om bestuursverantwoordelijkheid op zich te nemen door middel van het aanvaarden van een wethouderschap. Afdelingssecretaris G.N. de Jong vroeg het partijbestuur om advies in deze heikele kwestie. Het afdelingsbestuur zelf vond in juli nog dat een dergelijke stap niet raadzaam was, daar immers geen van de zes raadsleden bestuurservaring in de gemeentepolitiek had. Een maand later leek het erop dat er wel dege-

lijk een SDAP-wethouder kwam, maar aan het eind van die maand meldde *De Goudsche Wekker* dat de SDAP definitief de hoop op een wethouderszetel had opgegeven. Door de onwil tot samenwerking bij de andere partijen 'moesten wij ook wel besluiten, van vertegenwoordiging in het dagelijksch bestuur af te zien. Onze man zou daar niets anders zijn dan een zetbaasje der burgerlijke partijen, naar wier pijpen hij zou hebben te dansen', zo luidde het in *De Goudsche Wekker*. Dat de nieuwbakken raadsleden zelf ook schroom kenden om nu al een dergelijke zware bestuurstaak op zich te nemen, meldde de krant niet. Bij ontstentenis van eigen kandidaten steunden de sociaal-democraten maar de verkiezing van twee liberale wethouders (terwijl de liberalen slechts vier raadszetels hadden), zodat het College nagenoeg eenzelfde samenstelling kende als voor de verkiezingen.

Toch wenste de SDAP in de raad niet een 'Bolsjewistische afbraak-taktiek', te volgen. 'Opbouwend werk willen we verrichten', zo verzekerde de partij, en ter informatie aan de andere partijen zond ze haar programmapunten rond, met de mededeling dat de fracties op deze onderwerpen steun konden verwachten van de SDAP.

'Wij wenschen geen verschrikkelijke dingen'

Op 2 september 1919 werd de nieuwgekozen raad geïnstalleerd. Enkele maanden nadien, op 21 november, werden de algemene beschouwingen gehouden. Willem Sanders, leider van de grootste fractie in de raad opende de rij van sprekers met een lange aanspraak, waarbij hij er eens even goed voor ging staan. Regelmatig noemde hij in zijn speech z'n voorganger, Elert van der Werf, die noodgedwongen vaak het compromis had moeten zoeken. Voortdurend ook viel diens naam als het erom ging wie het nu was geweest, hij of een ander, die het initiatief had genomen tot de invoering van progressie in het belastingstelsel oftewel 'belasting naar draagkracht'. Was Van der Werf nog een eenling, dankzij het algemeen mannenkiesrecht zaten er nu zes SDAP'ers in de raad. Ja, en dat was ten koste gegaan van de liberale partij die 'in stukken was geslagen' en in de vorm van enkele scherven was teruggekeerd, vond Sanders. Nu was werkelijk gebleken dat, wanneer de mening van alle mannen van 25 jaar en ouder werd gevraagd de liberale partij zeker niet de arbeidersklasse vertegenwoordigde maar slechts een kleine groep van middenstanders.

Gebet en ook was Sanders op de *Goudsche Courant*, die niet anders had gedaan, dan op smadelijke wijze spreken over sommige nieuwe

raadsleden met 'gewone' beroepen, waardoor de kwaliteit van de raad zou zijn gedaald. En het rooms-katholieke blad *De Nieuwe Zuid-Hollander* had, geschrokken van de uitslag, maar helemaal z'n mond gehouden, omdat; ondanks haar hetze onder het motto: voor of tegen de revolutie, de sociaal-democraten sterker dan de rooms-katholieken uit de verkiezingen tevoorschijn waren gekomen. Later had die krant het doen voorkomen alsof de nieuwe raad op een Poolse Landdag geleek en dat het maar weinig scheelde of de inkpotten waren door de Goudse raadszaal gevlogen.

Vervolgens legde Sanders uit dat zijn fractie anti-kapitalistisch was, en vóór de revolutie. Maar ook Sanders voelde wel dat hij dat laatste moest uitleggen, na wat precies een jaar daarvoor, in november 1918, door Pieter Jelles Troelstra was betoogd en gepoogd. Diens opvatting dat Nederland rijp was voor de revolutie bleek dan weliswaar een vergissing te zijn, de andere partijen waren er behoorlijk kopschuw ten opzichte van de SDAP door geworden. Sanders distantieerde zich dan ook omzichtig van zijn politieke leider en verzekerde de raad: 'Wij wenschen geen verschrikkelijke dingen', en zei dat de revolutie die hij begeerde, er één zou zijn die niet gepaard zou gaan met moord en doodslag.

Ook bepleitte Sanders in navolging van de partijlijn de 'socialisatie van de maatschappij', waarbij de grote bedrijven in handen van de staat zouden moeten komen.

Uitvoerig ging hij vervolgens in op de wethouderskwestie, ontstaan naar aanleiding van de vraag of de SDAP nu wel of niet een wethouder in het nieuwe college kon, wilde en mocht leveren. De fractieleden zelf waren er volgens hem in elk geval huiverig voor, ze wilden liever 'eerst een jaar . . . medeloopen om per slot van rekening zooals iedereen te leeren loopen'. Hoewel de SDAP-fractie nu de verkiezing van liberale wethouders had gesteund benadrukte Sanders dat zijn geestverwanten 'in wezen tegen alle partijen staan', maar met name tegen de vrij-liberalen.

Daarna behandelde hij onderwerpen als de woningbouw, hekelde de 'holen en de krotwoningen', 'ten aanzien waarvan men zich afvraagt, hoe het mogelijk is, dat daarin nog menschen verblijven', stond hij stil bij de wijze waarop de woningen in Kort Haarlem waren gebouwd, behandelde hij het onderwijs (wethouder Knuttel werd door hem zeer geprezen), noemde de moederschapszorg, de werklozenzorg, de volksontwikkeling, de drankbestrijding en nog enkele zaken. Ten slotte deelde hij mee te hopen dat goede samenwerking in de raad

W. Sanders

tussen de verschillende fracties mogelijk zou zijn, maar ook 'dat men rekening zal houden met de nieuwe omstandigheden en den nieuwen geest van den Coudschen Raad'.

O d e s s a

Daarna kwamen sprekers van de andere fracties aan het woord, die allen op één of meerdere aspecten van het betoog van Willem Sanders ingingen. Mocht de SDAP frustraties hebben, de rooms-katholieken kenden ze ook. Wethouder A.C.A. Hoffman hekelde de verdeling van de functies in de openbare lichamen. Eeuwenlang zijn de rooms-katholieken achtergesteld, zo betoogde hij, die echter niet protesteerden, maar slechts duldden en leden. Nu op dit moment waren er van de 124 werklieden der gemeente Gouda er slechts tien of elf rooms-katholiek. Ook in verschillende colleges waren arbeiders en vrouwen uit de kleine middenstand ondervertegenwoordigd, doordat 'de Regenten altijd maar dachten: alleen in ons is de kracht en de bekwaamheid'. 'Heeft men er ooit aan gedacht', zo vroeg Hoffman zich af, 'te gaan naar de Boomgaardstraat om een flinke vrouw uit het volk te benoemen., die getoond heeft levenskracht te bezitten en met Gods hulp een gezin te kunnen besturen en die meer van het volk af weet, dan eene dame van welken stand o o k ' ? .

De liberaal 1. van der Want had nog een appeltje met Sanders te schillen, Jaren geleden al beweerden SDAP'ers dat de liberale partij op sterven lag, zei hij. We zijn nu al geruime tijd verder, en ook Sanders heeft begrepen dat men niet jaren achtereen stervende kan zijn, dus beweert hij nu maar dat de liberalen gebroken zijn teruggekomen, hetgeen Van der Want stellig met hem oneens was.

De antirevolutionair P.D. Muijlwijk, die stel-

de dat de SDAP anti-christelijk was en dat hij daarom samenwerking met deze partij had geweigerd, kwam er onverbloemd voor uit dat hij niets van de 'mannen der revolutie' moest hebben. De ervaring leert, dat, krijgen zij de macht in handen, 'het geloof wordt onderdrukt en het uit is met de vrijheid van een christen-mensch', zo wist hij te vertellen. Bebel, Marx, Van der Zwaag, Adam van Scheltema, Wijnkoop en Henriëtte Roland Holst werden als sprekende voorbeelden aangehaald van personen die niet deugden, mensen van wie we weten, aldus Muijlwijk, 'dat die niet terugdeinzen voor een bloedige revolutie, ja, dat die naar bloed haken'.

En ook al protesteerde Sanders met erop te wijzen dat zijn partij niets te maken had met mensen als Wijnkoop en Roland Holst, Muijlwijk geraakte zo op dreef dat hij beeldend beschreef hoe in Odessa kruisigingen plaatsvonden, waarbij vrouwen en meisjes betrokken waren 'met afgesneden borsten en opengereten lichamen, met afgestroopte handen en armen'.

Naar de rooms-katholiek Hoffman maakte Muijlwijk een verzoenend gebaar. Hij wilde het niet met hem hebben over het verleden, 'omdat daardoor weer spoedig de brandstapels . . . op de proppen zouden kunnen komen', nee, hij wilde beklemtoond hebben dat 'Rome en Dordrecht' beide door de liberalen waren onderdrukt,

Het lopen geleerd

In tweede termijn kwam Willem Sanders op een aantal facetten terug die vorige sprekers hadden aangeroerd. Met name het betoog van Muijlwijk had Sanders onaangenaam getroffen. Alsof christendom en socialisme niet samen zou kunnen gaan, zo leek het. Sanders: 'Ik voor mij zal zelf uitmaken of ik al of niet een belijdenis beleid, die met het christendom in strijd is en wanneer ik voor mij de oprechte overtuiging heb, dat het werk, dat ik in de maatschappij doe, in de richting is zooals Jezus Christus het wil, dan is dat zeker zuiver christendom..'. En: 'Het heeft mij vaak tegen de borst gestuit, hoe zij, die zich met den naam christen toeien, vaak de belangen van de minder bedeedden verwaarlozen. En Sanders besloot met: ' . . . ik wil het recht ontzeggen aan den heer Muijlwijk om over mijn christelijkheid te beslissen'.

Hoffman en Muijlwijk dienden daarop Sanders weer uitgebreid van repliek met er onder andere op te wijzen dat Sanders en geestverwanten als uitgangspunt van geestelijke ontwikkeling de mens stelden, en niet de geopenbaarde waarheid Gods, en daardoor ook de zonde, de boete en het leed van Gods zoon ontkenen.

Toen de raadsleden aan het eind van hun beschouwingen waren gekomen, constateerde de voorzitter, burgemeester U.J. Mijs, dat het half zes was en stelde hij voor de volgende ochtend, dinsdagmorgen, om tien uur opnieuw bijeen te komen. Daartegen kwam Sanders in het geweer. 'Het is onmogelijk voor ons mensen om voortdurend uit ons werk te loopen. Men doet van de zijde, van het Dagelijksch Bestuur net, of wij allen over onzen eigen tijd beschikken!' Na wat heen en weer gepraat werd besloten om dezelfde avond om acht uur weer bijeen te komen.

Langzamerhand raakte de sociaal-democratie verankerd in het Goudse politieke bestel. In 1923 leverde de SDAP met F.L.J. Lafeber haar eerste wethouder, de eerste in een lange rij. Pas in 1974 werd de eerste sociaal-democratische burgemeester benoemd, Chris van Hofwegen, opgevolgd door zijn partijgenoten Klaas Broekens en Jan Hein Boone. Deze benoemingen van sociaal-democratische burgemeesters waren tekenend voor de acceptatie van de sociaal-democratische beweging in Gouda, die er zo blijk van had gegeven in de periode vanaf 1919 goed te hebben leren lopen.

NOTEN

- Over die eeuw sociaal-democratie in Gouda is onlangs een boek verschenen onder de titel: *Gouda Vooruit! Honderd jaar sociaal-democratie in Gouda* (Gouda 1996), samengesteld door Peter van Eijkelenburg, Jan H. Kompagnie, Julia B. Laarman, Jaap Rebel en Arie Slinger. Dit artikel is een bewerking van een hoofdstuk uit het boek. Voor vermelding van bronnen en literatuur zij verwezen naar de opgaven in het boek.
- Voor de SDAP hadden tien kandidaten op de lijst gestaan. Achter hun namen is het aantal op hen uitgebracht stemmen vermeld.

1. W. Sanders	(1528)
2. F.L.J. Lafeber	(20)
3. L. Overhand	(48)
4. P.J. de Heus	(15)
5. J. Oudshoorn	(2)
6. W. van Hoorn	(8)
7. Chr. Groenendaal	(1)
8. B. Sterk	(3)
9. Th. van Steijn	(3)
10. A.G. de Jong	(1)
- Op 2 september werden toen geïnstalleerd: N.A. van der Ree, A.C.A. Hoffman (wethouder), I. van der Want, H. Knuttel (wethouder), A.J. IJsselstijn (wethouder), P.J. Kolijn, P.D. Muijlwijk, J. van Galen (wethouder), A.C. van Berkel, R. van der Brug, J.P. de Heus, W. van Hoorn, C.H. Koemans, F.L.J. Lafeber, J. Oudshoorn, L. Overhand, J.G. Potharst, J.C. Rietveld en W. Sanders.